

مکاتب و روش های تفسیر قرآن کریم

فایل سوم

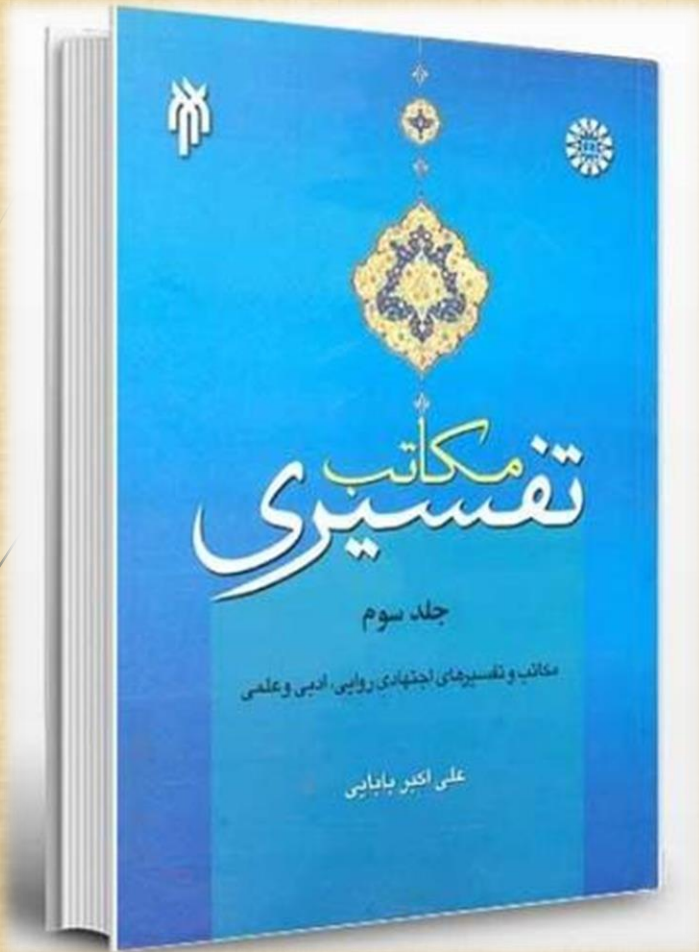

خلیل عقیلی فرج

Draghili.blog.ir

منبع شناسی

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روئزها نفسیر قرآن کریم

مفهوم شناسی

- **تفسیر قرآن:** فرایندی که مفسر برای فهم مراد جدی خداوند از بیان آیات وحی طی می کند.

- **مکاتب تفسیری:** نظریه های مختلفی که در باره چگونه تفسیر کردن قرآن ابراز شده است.

➤ عمده اختلاف روش های مفسران، از اختلاف نظریه آنان در چگونگی تفسیر قرآن نشات می گیرد؛ مثلاً روش کسی که معتقد است قرآن تنها با روایات معصومان علیه السلام قابل تفسیر است، با کسی که می گوید قرآن به چیزی جز خودش نیاز ندارد و آیات قرآن تنها باید با دیگر آیات تفسیر شود، قهراً مختلف خواهد بود.

انواع مفسران قرآن

۱- افرادی که همه معانی، معارف، ظاهر و باطن قرآن را می دانند: معصومین (ع)

۲- افرادی که همه معانی، معارف، ظاهر و باطن قرآن را نمی دانند ولی با استفاده از

روایات گروه اول و بهره گرفتن از روش های صحیح تفسیر، تلاش می کنند تا به معانی

و معارف آیات دست یابند.

روش ها و مکاتب تفسیری

۱- تفاسیر روایی محض: نقل روایات تفسیری ذیل هر آیه بدون اعمال

نظر شخصی مفسر

۲- تفاسیر عرفانی محض: پرداختن به باطن آیات و عبور از ظواهر

۳- تفاسیر اجتهادی: مفسر ضمن نقل روایات، نکات عقلی، فلسفی،

علمی و... نظر تفسیری خود را نیز بیان می نماید؛ مانند :

تفاسیر اجتهادی-روایی، تفاسیر اجتهادی-عرفانی، تفاسیر اجتهادی-

قرآن به قرآن و... .

روش ها و مکاتب تفسیری

۱- تفاسیر روایی محض:

تفسیرِ روایی (مأثور یا نقلی) گونه‌ای از تفسیر قرآن با استفاده از احادیث تفسیری است که مفسر فقط احادیث و روایات ذیل آیه مربوطه را ذکر کرده و از اظهار نظر، تبیین و اجتهاد خودداری نموده است.

بنابر نظر شیعیان، گونه‌ای از تفسیر قرآن، مبتنی بر روایات نقل‌شده از پیامبر اسلام (ص) و امامان شیعه است. اهل سنت، کلام صحابه و تابعین را نیز مبنای استفاده در تفسیر روایی دانسته‌اند.

- شیعیان در تفاسیر روایی از احادیث پیامبر(ص) و امامان معصوم استفاده می‌کنند.
به باور مفسران شیعه، روایات منسوب به پیامبر اسلام و امامان معصوم در تفسیر و تبیین قرآن کریم، از بهترین و استوارترین گونه‌های تفسیر است؛ با این حال، روایات جعلی هم در میان احادیث تفسیری گزارش شده است.
- به گفته محمد هادی معرفت(ره)، مهمترین آثار تفسیری در دنیای اسلام، ابتدا با تکیه بر روایات تفسیری شکل گرفته است.

□ دلیل حجیت روایات تفسیری

- پیامبر اسلام، علاوه بر ابلاغ وحی، وظیفه تفسیر، تبیین و توضیح کلام خدا را نیز بر عهده داشته است. این باور را برآمده از آیه ۴۴ و ۶۴ سوره نحل است.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ
وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

- بر این اساس، مفسران شیعه و سنی معتقدند که سخنان یا احادیث تفسیری منسوب به پیامبر(ص)، در صورت اثبات صحت آنها، یکی از بهترین و استوارترین گونه‌های تفسیر است.

- شیعیان، با استناد به حدیث ثقلین، روایات امامان شیعه را نیز از منابع تفسیر روایی دانسته‌اند.

- پیامبر اکرم (ص): من در میان شما دو چیز باقی می‌گذارم که اگر آن‌ها را دستاویز قرار دهید، هرگز گمراه نخواهید شد: کتاب خدا و عترتم.

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روٹزها تفسیر قرآن کریم

□ بررسی حجیت تفسیر صحابه

- صحابه در لغت جمع «صاحب»، و صاحب از ریشه «ص ح ب» و به معنای ملازم و همنشین است.
- در اصطلاح، صحابی کسی است که پیامبر (صلی الله علیه و آله) را ملاقات کرده، به او ایمان آورده و با اسلام از دنیا رفته باشد.
- صحابه تفسیر بسیاری از آیات را بیواسطه از پیامبر (صلی الله علیه و آله) شنیده بودند. این امر در کنار آشنایی آنان با اسباب و شرایط زمانی و مکانی نزول آیات، ادبیات عرب در عصر نزول و سیره عملی و علمی رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، تفسیر صحابه را چون گنجینه‌ای عظیم در برابر دیدگان مفسران در طول تاریخ تفسیر قرار داده است. به طور کلی صحابه حلقه واسطه میان پیامبر و تابعین بودند و علم به بسیاری از معارف قرآنی از طریق ایشان برای دیگران حاصل شده است.

• در میان مفسران صحابه چهار نفر جایگاه ویژه ای دارند:

• امام علی (ع)

• ابن مسعود

• ابن عباس

• ابی بن کعب

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روٹزها نفسیر قرآن کریم

□ عبدالله ابن مسعود

- عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبيب الهمذلي (درگذشته ۳۲ق) معروف به ابن مسعود از صحابه پیامبر اکرم(ص) و از محدثان و مفسران قرآن کریم در صدر اسلام. او ششمین کسی است که اسلام آورد. ابن مسعود از نخستین گروه مهاجران به حبشه بوده است. وی از مکه به مدینه مهاجرت کرد و در جنگ‌های بدر و احد حضور داشت.
- عبدالله بن مسعود، جزء اولین حافظان قرآن بوده و حدود هفتاد سوره را مستقیماً از پیامبر(ص) شنیده است.
- ابن مسعود از صحابه مورد احترام همه مسلمانان، اعم از شیعه و سنی است. روایتی درباره تعداد امامان (که دوازده نفر هستند) از او نقل شده است.

- ابن مسعود آیات قرآن را از حافظه بر شاگردان املا می نمود و آنان قرائت او را در مصاحفی می نوشتند.

- در بسیاری از آثار امامیه روایت ابن مسعود مورد توجه قرار گرفته و به ویژه احادیثی در تأیید فضایل اهل بیت (ع) و مسائل مربوط به امامت از او نقل شده است، به عنوان نمونه حدیث مشهور «نقباء اثنا عشر» را باید یاد کرد که در آثار امامیه بسیار مورد توجه قرار گرفته و در اثبات امامت ۱۲ امام (ع) بدان استناد شده است. [۶۱] حتی گاهی در روایات امامیه احادیثی به چشم می خورد که نشان دهنده تشیع ابن مسعود است.

□ عبدالله ابن عباس

- عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب مشهور به ابن عباس (۳ سال پیش از هجرت - ۶۸ق)، فرزند عباس بن عبدالمطلب و پسر عموی پیامبر(ص) و امام علی(ع)، از صحابه پیامبر(ص) و یاران سه امام اول شیعیان بود.
- ابن عباس حضرت علی(ع) را شایسته مقام خلافت می دانست و با خلفای سه گانه نیز همکاری داشت؛ او در جنگ های جمل، صفین و نهروان به طرفداری از علی(ع) حضور یافت و از طرف امام استانداری بصره را بر عهده گرفت.
- روایات فراوانی از طریق شیعه و سنی از ابن عباس نقل شده است. کتاب تفسیری منسوب به او، بارها به چاپ رسیده است. وی جد خلفای بنی عباس نیز به شمار می آید.

- در برخی احادیث آمده که پیامبر، ضمن دعا برای ابن عباس، از خدا خواسته است که علم تأویل قرآن را به وی بیاموزد.

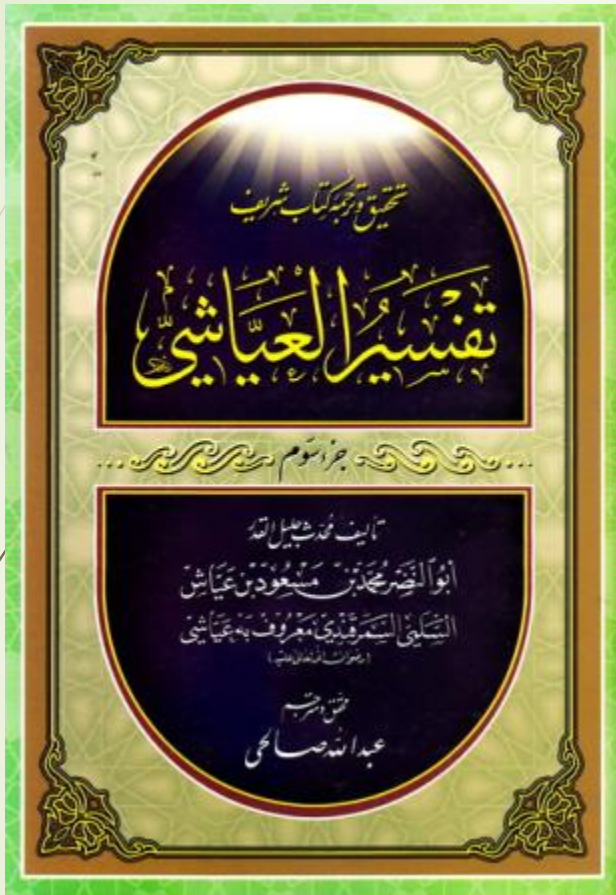
- ابن عباس مشهورترین مفسر قرآن در قرن اول هجری قمری است. او می گوید: من علم تفسیر را مدیون علی بن ابی طالب هستم. آنچه من می دانم در برابر علم او چونان قطره ای در برابر اقیانوس است. جایگاه علمی او چنان بود که در میان صحابه و تابعین هنگام اختلاف در تفسیر قرآن سخن وی را مقدم می داشتند.

- او اولین کس بود که برای توضیح مفردات قرآن شواهدی از اشعار کهن عرب می آورد. ذهبی او را از بزرگان منابع فقه، حدیث، تفسیر معرفی کرده است.

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روتزها تفسیر قرآن کریم

- **أَبِيّ بِن كَعْب**، از اصحاب پیامبر(ص) و از کاتبان وحی. او در قرائت، گردآوری، تفسیر و آموزش قرآن و فقه تخصص داشت. وی از گروه هفتاد نفره انصار بود که در عقبه دوم با پیامبر(ص) بیعت کرد. همچنین در غزواتی مانند بدر، احد و خندق همراه پیامبر(ص) بود. وی از کاتبان وحی بود. چنانکه حکایت شده، در غیاب علی(ع) و عثمان، اُبی بن کعب و زید بن ثابت به کتابت وحی می پرداختند.

آشنایی با برخی از تفاسیر روایی محض

۱- تفسیر عیاشی تفسیری روایی از قرآن

کریم، اثر مفسر شیعی محمد بن مسعود

عیاش السلمی السمرقندی معروف به عیاشی

(درگذشت: ۳۲۰ق)، از محدثان متقدم شیعی و

معاصر کلینی در عصر غیبت صغری. این

کتاب، جزء مصادر حدیثی شیعه محسوب

می‌شود.

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روئزها نفسیر قرآن کریم

- بر اساس مطالبی که از این تفسیر در آثار دوره‌های بعدی آمده، احتمالاً در اصل شامل تمامی قرآن بوده است، اما آنچه اکنون در دسترس است، از ابتدای سوره حمد تا آخر سوره کهف را دربردارد.

- وجه تمایز تفسیر عیاشی با تفسیر قمی و تفسیر فرات کوفی (دیگر تفاسیر روایی سده‌های نخست)، توجه ویژه عیاشی به وجوه فقهی آیات الاحکام دانسته شده است. عیاشی به مسائل کلامی و فرقه‌های شیعی و غیر شیعی نیز پرداخته و روایاتی را در این باره آورده است. با این حال حذف اسانید و مرسل بودن احادیث، که توسط تدوین‌کننده و ناقلان آن صورت گرفته، از ارزش کتاب کاسته است.

- بر اساس مطالبی که از این تفسیر در آثار دوره‌های بعدی آمده، احتمالاً در اصل شامل تمامی قرآن بوده است، اما آنچه اکنون در دسترس است، از ابتدای سوره حمد تا آخر سوره کهف را دربردارد.

- وجه تمایز تفسیر عیاشی با تفسیر قمی و تفسیر فرات کوفی (دیگر تفاسیر روایی سده‌های نخست)، توجه ویژه عیاشی به وجوه فقهی آیات الاحکام دانسته شده است. عیاشی به مسائل کلامی و فرقه‌های شیعی و غیر شیعی نیز پرداخته و روایاتی را در این باره آورده است. با این حال حذف اسانید و مرسل بودن احادیث، که توسط تدوین‌کننده و ناقلان آن صورت گرفته، از ارزش کتاب کاسته است.

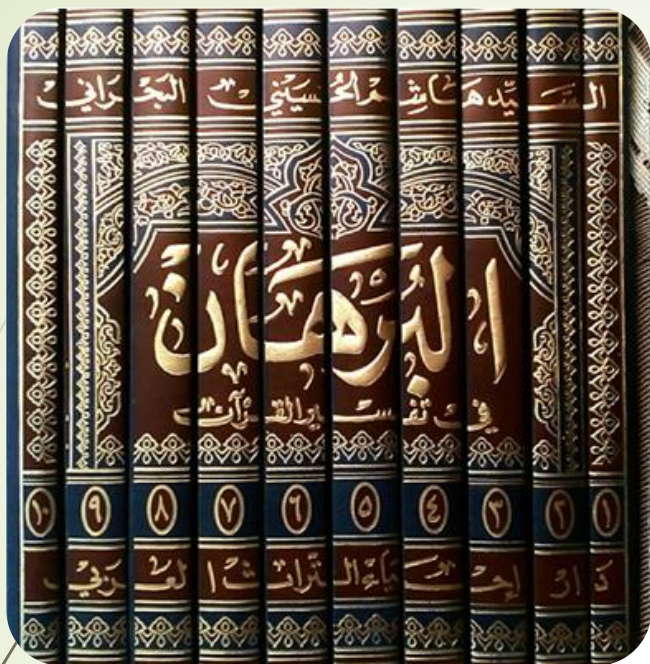
- بسیاری از عالمان شیعه نظیر سید هاشم بحرانی در تفسیر البرهان، مجلسی در بحارالانوار و فیض کاشانی در تفسیر صافی، از این تفسیر بسیار نقل کرده‌اند. علامه طباطبایی، مقدمه‌ای بر این کتاب نگاشته و اهمیت و جایگاه این تفسیر را بیان کرده است.

- این تفسیر در اصل دو جلد بوده است که نزد دانشمندان و عالمان تفسیر بوده و از آن روایت می‌کرده‌اند. حاکم حسکانی در شواهد التنزیل حدود ۳۰ روایت از آن نقل کرده است. شیخ طبرسی هم از هر دو مجلد این تفسیر، حدود ۷۰ حدیث نقل می‌کند. علامه مجلسی هم می‌گوید: دو نسخه قدیمی از این تفسیر را دیده‌ایم.

- از زمان علامه مجلسی به بعد، دیگر از نیمه دوم آن اثری نیست و آقا بزرگ تهرانی، شش نسخه مختلف خطی و چاپ شده از نیمه اول تفسیر عیاشی را می‌شمرد.

۲- البرهان فی تفسیر القرآن از مهم ترین

تفاسیر روایی شیعه، تألیف سید هاشم بحرانی

(حدود ۱۰۵۰ق-۱۱۰۷ق یا ۱۱۰۹ق). نویسنده در این

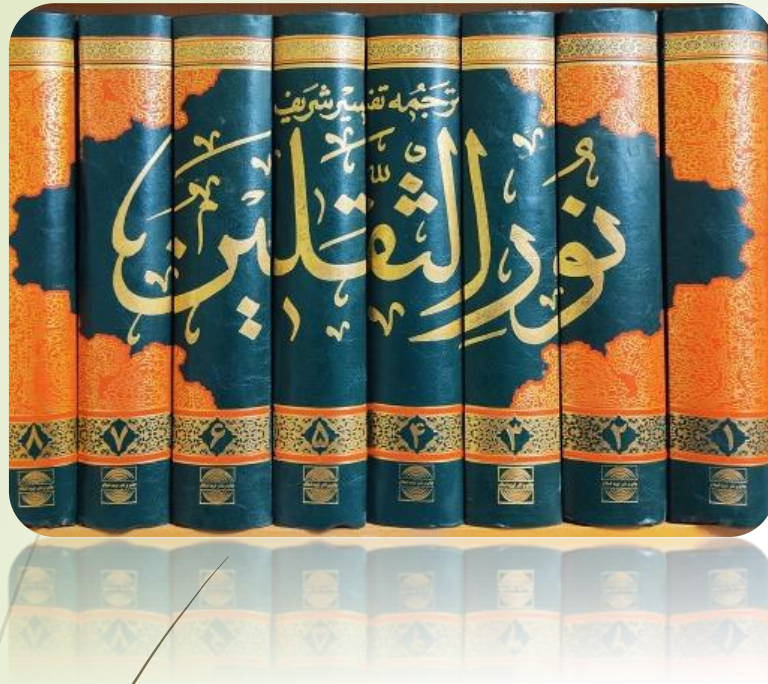
تفسیر به تناسب آیات قرآن کریم، به موضوعات

فقهی، قصص، احادیث نبوی و فضایل اهل بیت (ع)

اشاره کرده است. بحرانی اخباری است و تفسیر

وی با این رویکرد نوشته شده است.

- این تفسیر فقط روایات تفسیری آیات قرآنی را گرد آورده و مؤلف از تحلیل، ارزیابی و اجتهاد درباره معانی آیات که در تفاسیری مانند التبیان دیده می‌شود، پرهیز کرده است.
- شیوه وی در این کتاب چنین است که ابتدا به نام سوره و محل نزول، فضیلت سوره و تعداد آیات اشاره می‌کند، آنگاه آیاتی را که دارای روایت تفسیری‌اند، ذکر کرده، روایات مربوط به هر آیه قرآنی را به دنبال آن نقل می‌نماید.

۳- نور الثقلین تفسیر روایی و به زبان عربی

تالیف عبدعلی بن جمعه حویزی (یا هویزی) از

فقها و محدثان شیعه قرن دوازدهم است. در این

مجموعه ۱۳۴۲۲ حدیث گرد آمده است. از آنجا

که این کتاب دربرگیرنده آیات (ثقل اکبر) و

روایات (ثقل اصغر) است، با اقتباسی از حدیث

ثقلین که مورد قبول همه مسلمانان است،

نورالثقلین نامیده شده است.

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روئزها نفسیر قرآن کریم

عبدعلی بن جمعه حویزی معروف به «ابن جمعه» (متوفای ۱۱۱۲ق) از علما و محدثان امامیه در قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم است که در شهر هویزه خوزستان به دنیا آمد. او بعدها ساکن شیراز شد و از استادان عصر خود، به ویژه سید نعمت الله جزائری شوشتری بسیار بهره برد و به سبک و سیاق اخباریون آن زمان، تألیفاتی را به نگارش درآورد.

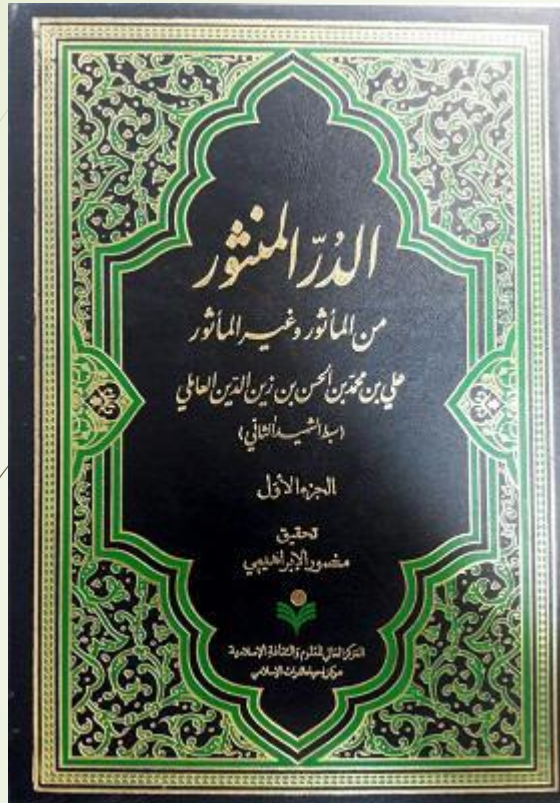
شیخ حر عاملی درباره وی نوشته‌اند: «وی عالمی است فاضل، فقیه، محدث، معتمد، پارسا، ادیب، شاعر و جامع علوم و فنون.»

- مؤلف به ترتیب سوره و آیات، مجموعه روایات متناسب با مضمون هر آیه و نیز احادیثی که متضمن تفسیر و توضیحی درباره آن آیه است را نقل کرده و از هرگونه شرح و تفسیر و بیان و توضیحی دوری گزیده است.

- تفسیر هر سوره با نقل روایات فضیلت، خواص، آثار و ثواب قرائت آن آغاز می‌شود. روایات شأن نزول در مرحله بعد مطرح می‌شود و با توجه به اینکه بخش قابل توجهی از شأن نزول‌های منقول شیعی در تفسیر قمی می‌باشند، روایات این بخش بیشتر از این تفسیر است، البته مقداری نیز از احتجاج، کافی، تفسیر عیاشی و... نقل می‌نمایند. روایاتی که در بیان تأویل، مصداق یا تطبیق هستند در مرحله بعد ذکر می‌شوند و در نهایت احادیثی که در ارتباط با تفسیر مستقیم آیه هستند نقل شده است.

۴- الدر المنثور فی التفسیر الماثور

تفسیر روایی تألیف جلال‌الدین ابوالفضل

عبدالرحمان بن ابی‌بکر بن محمد سیوطی

(متوفای ۹۱۱) از مفسرین اهل سنت است. برخی

گفته‌اند: در اصل فارس بوده و در بغداد سکونت

داشته‌اند و سپس به مصر مهاجرت کرده‌اند.

او بیش از پانصد تألیف دارد که از لحاظ تنوع و

گسترده‌گی کم نظیر است.

خایل عقیلے فرج * مکاتب و روئرها تفسیر قرآن کریم

- وی نخست بر اساس نقل روایات از سلف و با اسانید متصل، تفسیری به نام ترجمان القرآن نوشت؛ سپس به اختصار و نیز حذف اسانید آن پرداخت و تنها به ذکر صاحب کتاب مرجع اکتفا نمود. تفسیر الدر المنثور نتیجه همین کار است.
- مؤلف بدون هیچ گرایشی انحرافی، به جمع آوری این آثار همت گماشته و با خلوص نیت، تا آنجا که توانسته است از منابع معتبر به نقل احادیث و نیز آراء و اقوال پیشینیان پرداخته است، بدون آنکه گرایش خاصی او را به این کار واداشته باشد یا خواسته باشد اعمال غرض کند؛ بنابراین، مراجعه‌کنندگان با خاطری آسوده به این منبع سرشار از گوهرهای تابناک، مراجعه می‌کنند و هر یک، گوهر مطلوب خود را به دست می‌آورد.

اللهم صل على محمد
وعلى آله

التماس دعا

